

KATEHETSKA POUKA HRVATSKIH PUČKIH MISIONARA OD 16. DO 19. STOLJEĆA (1)

MIJO KORADE

Salesianum

Institut za religijsku pedagogiju i katehetiku
Vlaška 36, 10000 Zagreb

Pregledni članak
Primljeno 8. 11. 1996.
UDK 266 (497.5) „16/19”

Sažetak

Na temelju izvora i postojeće literature o djelovanju pučkih misionara u hrvatskim krajevima od sredine 16. do kraja 19. stoljeća autor obrađuje zaseban vid toga apostolata - katehetsku pouku. Najprije općenito prikazuje mjesto kateheze u pučkim misijama, zatim taj vid misija opisuje u pojedinim povijesnim razdobljima i socijalnim ambijentima, u pojedinim krajevima i kroz protagoniste ili grupe misionara, pretežno iz isusovačkog reda. U pregledu autor opisuje nastojanje misionara u suzbijanju vjerskog neznanja i u donošenju prvih katekizama u neke krajeve, govori o ulozi usmene pouke i pisane riječi u opismenjavanju puka, o pomoći i poticaju misionara na redoviti župnički pastoral, te o raznim metodama i pomagalima kojima su se misionari služili u poučavanju katekizma.

UVOD

Pučke misije, specifičan oblik apostolata u Katoličkoj crkvi, organizirane su u 16. stoljeću i raširene u svim zemljama kao izvanredno sredstvo vjerske i moralne obnove puka, pomoć redovnom župnom pastoralnom radu i izvrstan doprinos katoličke obnove u duhu Tridentskog sabora. Budući da je cilj pučkih misija bilo ne samo obraćenje od grijeha već i obnova vjerskog života i poznavanja vjerskih istina te oživljavanje primanja sakramenata, pouka u kršćanskom nauku ili kateheza (također jedan od zahtjeva u odredbama Tridentskog sabora) bila je sastavni dio, a negdje i glavni dio djelatnosti pučkih misionara.

Poput mnogih drugih i hrvatski su pučki misionari dali važan doprinos u suzbijanju vjerskog neznanja, davali su primjer i poticaj župnicima i drugim pastoralnim djelatnicima u redovitoj katehetskoj pouci, objavljivali su i promovirali prve katekizme u pojedinim krajevima, katehezom su širili pismenost, osnivali razna vjerska udruženja itd.

Zato u ovom kratkom prikazu želim dati povijesni pregled katehetske djelatnosti pučkih misionara kroz gotovo tri i pol stoljeća, pregled različitih načina i metoda kojima su se služili, prikazati okolnosti u kojima su nastali i dijelili se razni katekizmi, te ukratko opisati dosad manje poznate priručnike, s priloženim izvadcima u kojima se vidi na koji su način misionari u katekizmima podučavali vjerskim istinama i kršćanskim dužnostima djecu i odrasle.

1. MJESTO KATEHEZE U PUČKIM MISIJAMA OPĆENITO

Od crkvenih redova nastalih u 16. stoljeću isusovci prvi unose pojam "misije" u Konstitucije kao prvenstveni cilj i svrhu svoje djelatnosti, zatim Oblati sv. Ambrozija milanskog nadbiskupa sv. Karla Boromejskog, pa razne druge kongregacije u Francuskoj i Italiji koje se posvećuju katehetskom i misionarskom radu. Počevši od prvih drugova sv. Ignacija Loyole, isusovci razvijaju misionarsku djelatnost po čitavoj Europi u kojoj propovijedaju, katehiziraju i dijele sa-

kramente. Razlika između tih elementarnih misija i prethodne djelatnosti srednjovjekovnih putujućih propovjednika bila je u tome što su prvi propovijedali i poučavali u vjeri svaki dan u nekom mjestu i često po čitavom kraju, a zaustavljali su se od nekoliko dana pa sve do više mjeseci, prema tome koliko im je bilo potrebno da sve pouče i ispovjedu. Najpoznatiji od prvih takvih misionara bio je u srednjoj Italiji Silvestro Landini (+1554), začetnik misija po selima. Oblik tih prvotnih misija bio je, s obzirom na trajanje i sredstva, vrlo slobodan i ostavljen inicijativi pojedinih misionara, kroz čitavo 16. stoljeće, a u njemačkim krajevima i kroz 17. stoljeće. Obilazili su gradove i naselja, zaustavljajući se u nekom kraju koliko je bilo potrebno, ili su u nekom kraju osnivali stabilne misijske postaje iz kojih su evangelizirali okolna mjesta. Osnivali su različite bratovštine, kao Presv. sakramenta, kršćanskog nauka i slične. Osobito su promicali često primanje sakramenata i uvodili razne pobožnosti i prigodne funkcije kao opću i prvu pričest, procesije, svagdanju pripremu na smrt i slično.

S vremenom su se razvili stalni oblici pučkih misija s vlastitim metodama i karakteristikama u pojedinim zemljama i krajevima, a jednako su tako drugi redovi, koji prihvaćaju takav apostolat, unosili oblike svojih duhovnosti i raznih pobožnih vježbi. Tako su u južnoj Italiji i Španjolskoj isusovci razvili metodu pokorničkih misija, koje se odvijaju u gradovima, traju jedan ili dva tjedna, a obiluju javnim pokorama, svečanim procesijama, kazališnim predstavama i drugim svečanostima. I u tim se misijama svaki dan popodne između dviju propovijedi poučavalo djecu kršćanskom nauku i priređivala svečana prva pričest. Razni su misionari uvodili pobožne vježbe u kojima su sudjelovala djeca i mladež. Na primjer u Španjolskoj Jeronimo Lopez (1589-1658) uvodi tzv. "assalto general", u kojemu je misionar okružen dječacima i mladićima kratkim govorima pozivao na ulicama i raskršćima narod na obraćenje. Slično su se kasnije u Italiji razvili "svegliarini", kada bi grupa mladića sa zvoncem i križem poticala navečer narod po ulicama ili okolnim seli-

ma da sutradan prisustvuju misijskim propovijedima. Na Siciliji bi Luigi la Nuca (1556-1630) formirao militantne skupine dječaka da molitvom i javnim intervencijama opominju i zaustavljaju grešnike i psovače. Tu je praksu u idućem stoljeću nastavljao glasoviti španjolski misionar Pedro Calatayud (1689-1773).

Metodu pokorničkih misija najviše je promovirao i učvrstio poznati talijanski govornik, pisac i misionar Paolo Segneri Stariji (1624-1694), koji je 27 godina djelovao u srednjoj i sjevernoj Italiji, najviše sa subratom Giovannijem Pinamontijem (1632-1703). Njegove misije kojima prisustvuje narod iz okolnih mjesta, a često iz čitavog kraja, trajale su osam dana u velikim centrima. Duhovna i sadržajna podloga bila mu je prvi tjedan Ignacijevih duhovnih vježbi, a u tipičnom mentalitetu baroka odvijale su se kroz svakodnevne procesije, javne pokore, predstave i svečanosti. I u njima je svaki dan popodne bila pouka djece u katehezi, na koju su dolazila u procesiji s pjevanjem, te svečana prva pričest. Segnerijanske misije postale su model i klasičan oblik tog izvanrednog apostolata, a primjenjivali su ih već u 17. stoljeću poneki misionari u našim krajevima, a u sljedećem većina njih.

U Francuskoj se od početka 17. stoljeća razvija tzv. katehetski ili seoski tip misija. Započeo ga je 1617. sv. Vinko Paulski (1581-1660), apostol siromašnih i osnivač lazarista i sestara milosrdnica. On u misijama koje traju od četiri do sedam tjedana uz moralne propovijedi najviše vremena posvećuje katehezi za odrasle i djecu. Osniva, osim toga, karitativna društva, škole, bratovštine kršćanskog nauka, organizira i odgaja školske učitelje. Slične misije od 1633. u pokrajini Cevenne drži isusovac sv. Franjo Regis (1597-1640). On u gradovima i po brdskim selima uglavnom poučava katekizam, služeći se pločama oslikanim vjerskim misterijima. A u Bretagni takve misije obavljaju Michel de Nobletz i bl. Julian Maunoir (1606-1680), koji mjesec dana propovijedaju o vječnim istinama i katehiziraju. Služe se također svetim slikama i duhovnim pjesmama, prakticiraju opće pričesti, obnovu krsnog zavjeta i završnu

svečanu procesiju, a Maunoir uz poduku neukih ujedno daje duhovne vježbe kleru i narodu, te organizira mnoge biskupijske svećenike kao suradnike u svom radu. Misi-je takvom metodom obavljaju i poznati francuski duhovni obnovitelji i pisci kao sv. Ivan Eudes (1601-1680), sv. Ljudevit M. Grignon de Monfort (1673-1716) i drugi, obogaćujući ih novim pobožnostima i vježbama.

Tijekom 18. stoljeća prevladava misijska metoda "srednjeg puta", tj. umjerene segnerijanske misije, s manje vanjskih svečanosti i teatralnosti te elementima francuske metode (što se tiče trajanja i praktičnih pouka). Jedan od najpoznatijih takvih misionara je talijanski franjevac sv. Leonardo da Porto Maurizio (1676-1751), promicatelj pobožnosti Križnog puta. Razni redovnici uvode pouke i vježbe za mladež. Primjerice redentoristi prakticiraju oratorije i pouke za pojedine staleže, pasionisti kateheze o dekalogu i sl.¹ Prilikom kanonizacije Franje Regisa 1737. godine, austrijski su isusovci obnovili njegove katehetske misije, za koje je Marija Terezija 1755. osnovala posebnu zakladu. O tim misijama, koje je posebno promicao Ignacije Parhamer (1715-1786) u vojničkom stilu i kroz Bratovštine kršćanskog nauka, govorio sam na drugom mjestu.²

2. DUBROVNIK I KRAJEVI POD TURSKOM VLAŠĆU

Revni promicatelji tridentske obnove, isusovci, pomoću misija i drugih oblika apostolata ubrzo su svoju djelatnost započeli u našim krajevima. Još za života njihovog osnivača Ignacija Loyole za njih se zanimala Dubrovačka Republika i on je u njoj želio osnovati kolegij, jer je držao da ima povoljan strateški položaj za prodor u turske krajeve. Jedan od prvih Ignacijevih drugova Nikola Bobadilla dolazi 1560. u Dubrovnik i tu djeluje kao propovjednik i kateheta oko godinu i pol. U pokušajima da se stalno nasele u gradu i tamo osnuju školu isusovci još u nekoliko navrata u istom stoljeću borave u Dubrovniku po godinu ili dvije. Njihova je apostolska djelatnost u Republici,

kao i u pohodima u turske krajeve, slična jednostavnom obliku pučkih misija prvih isusovaca u Italiji i drugim zemljama.

U Dubrovniku 1575. i 1576. borave poznati talijanski misionari Emerio de Bonis (+1595) i Giulio Mancinelli (1537-1618). De Bonis je u katedrali jednom u tjednu tumačio kršćanski nauk, na koji su učitelji dovodili školsku djecu, a dolazili su i vlastela i mnogo naroda. Uvijek je prisustvovao i nadbiskup koji je boljim učenicima dijelio svete sličice, Agnus Dei (janjoše) i druge nagrade. Mališani su se natjecali tko će bolje naučiti katekizam pa su se na ispitima javljali u tolikom broju da ih ni polovica nije mogla doći na red. Bili su toliko obuzeti kršćanskim naukom da su po ulicama jedan drugoga ispitivali o njemu. Veliko zanimanje za vjersku poduku potaklo je dubrovačkog nadbiskupa Vincenza Portica da dade tiskati hrvatski katekizam, koji spominje prvi dubrovački isusovac Bartol Sfondrati (1541-1583), kada je, određen za misiju u Kotoru koncem 1575. na putu iz Rima prolazio kroz Dubrovnik.³ Radi se najvjerojatnije o prvom izdanju (1576) malog katekizma španjolskog isusovca Jakova Ledesme, koji je Sfondrati preveo na hrvatski jezik, a sačuvalo se samo drugo izdanje tiskano u Veneciji 1578. pod naslovom *Dottrina christiana composta per il P. D. Ledesma della Compagnia di Gesu, et tradotta di lingua italiana in lingua schiavona per un Padre della medesima Compagnia, Nuovamente ristampata & corretta* (Venezia, 1578). Taj prvi hrvatski katekizam na 34 stranice u kratkim pitanjima i odgovorima obrazlaže kršćanske kreposti vjeru, ufanje i ljubav, kršćanske dužnosti, sakramente i glavne molitve. Katekizmom

- 1 Kratki povijesni pregled pučkih misija i odabranu literaturu vidi u: M. KORADE, *Misijsko djelovanje isusovaca u našim krajevima i Della Bella kao "Apostol Dalmacije"*. Isusovac Ardelio Della Bella (1655-1737), Zbornik radova, Split-Zagreb 1990, 11-14.
- 2 M. KORADE, *Bratovština kršćanskog nauka u Hrvata u 18. stoljeću*, u: "Kateheza" 17(1995)3,220-229, ovdje 224.
- 3 M. VANINO, *Isusovci i hrvatski narod*, I, Zagreb 1969, 20-22.

se među ostalim služio kasnije bosanski franjevac Matija Divković.⁴

De Bonis je u Dubrovniku osim vjeronauka dvaput na tjedan sakupljao mladiće, čitao im iz duhovnih knjiga i govorio o vjerskim stvarima, nakon čega su o tim temama razgovarali. Mladi su tako zavoljeli čitanja i razgovore da su htjeli dolaziti svaki dan, ali patrovi drugi poslovi to nisu dopuštali. Veći dio njih se ispovjedio o čitavom životu i počeo primati pričest, običaj dotad neviđen u gradu.⁵ Mancinelli je za to vrijeme obilazio čitavu nadbiskupiju, u pojedinim mjestima propovijedao i poučavao na latinskom ili talijanskom, a netko od svećenika ili redovnika je prevodio. Dijelio je puku Agnus Dei, blagoslovljena zrnca ili pak čitave krunice, poučavajući ih o oprostima koje će dobiti noseći te predmete. Pokazivao im relikvije, koje je nosio oko vrata i blagoslovljao ih te im objašnjavao kako će štovati svece i moliti im se, učio ih moliti krunicu i druge molitve koje nisu poznavali. Tumačio je kršćanski nauk djeci i odraslima, a župnike poticao da nastave takve poduke. U organizaciji vjeronauka pomagali su mu mjesni upravitelji ili kapetani, koji su određivali iz kojih se okolnih mjesta narod mora skupiti svaki dan na vjersku pouku. Vjerske bi im istine tumačio na jednostavan način, po kratkim točkama, tako da su ga mogli lako razumjeti i zapamtiti sadržaj. Misionareve poduke i pobožnosti bile su većinom novost u tom kraju pa su ga župnici i vjernici pozivali da ih uvede u njihovim župama kako bi ih mogli nastaviti i razvijati, a tako je uostalom nadbiskup i bio naredio. Glasoviti je misionar u svojoj autobiografiji opisao težak život i običaje ljudi u nadbiskupiji. Hvalio je neiskvarenost i pobožnost tih ljudi koji ne poznaju krađu ni psovke, a njegove su pouke, pobožnosti i predmete primali s veseljem. U jednom su mu mjestu ljudi govorili da se te godine ne boje vremenskih nepogoda i da se nadaju dobroj ljetini jer su kod njih bile svete relikvije. Jednom, kad im je pružio sliku Bl. Djevice da je poljube, upitao je neku djevojčicu od osam ili deset godina tko je to, a ona je spremno odgovorila: Majka Božja. Za vrijeme podizanja u misi udarali bi se u

prsa i uzvikivali: Milosrđe, kao što čini narod u Rimu kada mu se pokazuje sveto platno. Jednom je tako pri podizanju neki starac počeo vikati i zaklinjati se Kristom da on nije ukrao kupus susjedu za što su ga optuživali. Toliko velikim zlom smatrali i najmanu krađu, što je i nužno jer, kada odlaze na posao u polje, ostavljaju kuće otvorene.⁶

Godine 1584. i 1585. u Dubrovniku je ponovno nekoliko talijanskih patera koji svaki dan poučavaju dječake kršćanskom nauku u svojoj kući ili obližnoj crkvi. Nedjeljom bi djeca išla u crkvu na vjeronauk, pjevajući putem pjesme o vjerskim istinama. Najboljima su i tada dijelili nagrade. Mladi isusovac iz Šibenika Petar Tisković (1561-1590), nakon završenih studija, u Dubrovniku je 1589/90. propovijedao na hrvatskom i tumačio djeci i odraslima kršćanski nauk. Nakon odlaska iz grada preminuo je u Loretu.⁷ Nekoliko patera - Sfondrati, Talijan Thommaso Raggio i drugi - djelovali su u Kotoru i okolnim gradovima zaljeva (1574-1578, 1583-1585). Raggio je na početku razdijelio oko 30 katekizama djeci (jamačno na talijanskom) i obećao nagradu onome tko će prvi naučiti kršćanski nauk napamet. S vremenom je misionar naučio hrvatski pa su on i Sfondrati čitali i tumačili puku vjerske istine iz hrvatskog katekizma (Ledesminog) u Kotoru i okolnim mjestima.⁸

Po naredbi pape Grgura XIII. Splićanin Aleksandar Komulović (1548-1608) i Raggio su kao apostolski vizitatori od 1584. do 1587. obilazili katolike pod turskom vlašću u Albaniji, Srbiji, Bugarskoj, Crnoj Gori i Makedoniji. Premda su pohodili uglavnom katolike drugih naroda, zanimljivi su napori

4 Usp. izdanje katekizma i studiju u kojoj ga autor pripisuje Sfondratiju, V. ŠTEFANIĆ, *Mali kršćanski nauk J. Ledesme u hrvatskom prijevodu od g. 1578.*, u: "Vrela i prinosi" 11(1940), 68-91.

5 M. VANINO, *Isusovci*, I, 22.

6 M. KORADE, *Julije Mancinelli o dubrovačkoj okolici (1575/76)*, u: "Vrela i prinosi" 16(1986), 133-151.

7 Usp. M. VANINO, *Isusovci*, I, 30-31; M. KORADE, *Hrvatski isusovci XVI. stoljeća (1553-1584)*, u: "Vrela i prinosi" 14(1983), 113.

8 Usp. M. VANINO, *Isusovci*, I, 32-40.

hrvatskih misionara u promicanju vjerske obnove. Sa sobom su ponijeli 500 primjeraka katekizma na albanskom jeziku koji su dali tiskati u Rimu, mnoštvo krunica, svetih sličica i drugih pobožnih predmeta. U svim su krajevima poticali duhovne pastire da obavljaju svoje dužnosti i poučavaju vjernike. Nakon pregleda tamošnjih prilika ostavili su biskupima pismene upute, u kojima često, među ostalim, naglašavaju nužnost poduke o vjerskim istinama. Budući da su često nailazili na neznanje župnika, vizitatori su opominjali biskupe da oni i njihovi vikari poduče svoje svećenike u kršćanskom nauku i u vršenju njihove službe. Na pastoralnim konferencijama, koje su prema Tridentском saboru dužni nekoliko puta u godini održavati s klerom, biskupi neka potiču župnike da narodu tumače kršćanski nauk na njihovom jeziku, a posebice da ih uče članke vjere ili Apostolsko vjerovanje, Deset zapovijedi i običajne molitve. To neka čine prije ili poslije mise, a neka zaprijetite da će uskratiti odrješenje onima koji to ne budu znali. Bilo bi korisno da biskupi dolaze u pojedina mjesta kada se u njima slavi blagdan i dolazi puno svijeta, pa neka propovijedaju ili daju propovijedati o stvarima sadržanim u katekizmu, osobito o obdržavanju zapovijedi i o čestom primanju sakramenata.⁹

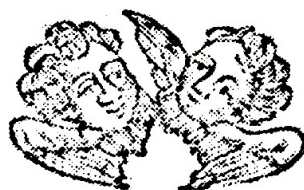
Kada je 1579. veronski nadbiskup Agostino Valerio kao apostolski vizitator Grgura XIII. pohodio Dalmaciju, pratili su ga dva talijanska isusovca Girolamo Ottello i Benedetto de Benedictis. Prvi je tijekom obilaska biskupija propovijedao i davao konferencije svećenstvu, dok je drugi poučavao puk i djecu u kršćanskom nauku i dijelio hrvatski katekizam. Talijanski katekizam nadbiskupa Valerija preveo je svećenik Marko Andrižolić. Prvo je izdanje iz 1578. ili 1579. izgubljeno, a sačuvalo se drugo izdanje pod naslovom *Nauk katoličanski... za dicu i ostale harvackoga jezika* (Venecija 1585).¹⁰

Dvapat je kršćane pod Turcima pohodio Bartol Kašić (1575-1640), najprije 1612-1613., kada je prolazeći kroz Bosnu došao u Beograd gdje je osnovao misijsku postaju i latinsku školu, te odande obilazio krajeve

NAUK
KERSTJANSKI
POTRIBAN
SVAKOMU KERSTJANINU:

U KRATKO SLOXEN

Po Jednomu Oczu Druخته
Ifusove.

PRITISKAN U BNECZIH,

Po Stjepanu Orlandinu.

S' dopunjenjem od Starib. 1732.

po današnjoj Vojvodini, Srijemu i Slavoniji. Obilazeći sela služio je mise i propovijedao u crkvama, ako ih je bilo, a uglavnom se zadržavao po kućama u šumovitim predjelima, gdje su živjeli katolici, te je ukućane i ostale mještane poučavao vjeri i dijelio sakramente. Njegove su pouke bile najčešće ograničene na osnovne vjerske istine, od znaka križa do članaka vjere i glavnih molitava, a dijelio je ljudima Agnuse, sličice i medaljice. Na putovanjima se znao često zaustaviti u kućama pravoslavnih koje je jednako poučavao u počelima vjere od znamenja križa pa dalje.¹¹

9 Isto, 50-57.

10 Isto, 73-75; F. H. HOŠKO, *Negdašnji hrvatski katekizmi*, Katehetski salezijanski centar, Zagreb 1985, 162-163.

11 B. KAŠIĆ, *Putovanja južnoslavenskim zemljama* (preveo S. Sršan), Privlaka 1987, 48-55.

U jednoj je kući u selu Mala Vašica (Mala Vaca), nedaleko Vukovara, razgovarao s uljudnim Turčinom, rođenim blizu Crnog mora, koji je izgleda dobro poznao Kuran i Sveto pismo. Odgovarajući na razna njegova pitanja, misionar mu je na zanimljiv način protumačio da kršćani ne vjeruju u tri boga kako im muslimani često predbacuju. Oni naprotiv vjeruju u jednoga Boga: spoznajućega, spoznatoga i ljubljeno-noga; spoznajućega zovemo Ocem nerođenim, spoznatoga Sinom jedinorođenim, a od spoznajućeg izlazi ljubav prema spoznatom i od spoznatog prema spoznajućem i tu ljubav zovemo Duhom Svetim. Tako Otac sa Sinom i Duhom Svetim ima jednu istu narav, beskrajnu, svemoguću i vječnu pa su jedan Bog a ne tri. To mu je približio prisposodobom sunca koje također ima jednu narav, a u njoj se nalazi (1) svjetlo, (2) zraka i (3) toplina koja izlazi iz svjetla i zrake. Svjetlo nije zraka ni zraka svjetlo, a toplina nije nijedno od tih dvoje već iz njih izlazi. Slika zato pokazuje, koliko je moguće u naravi bitno ograničenoj, beskrajnu narav božansku i Trojstvo božanskih osoba, koje imaju jednu narav i razne osobnosti, kao što se razlikuje svjetlo od zrake i svjetlo od topline. Zato, zaključio je Kašić, nije pravi Bog onaj koji nije jedan po naravi u trima osobama - Otac, Sin i Duh Sveti. Turčin je bio zadovoljan prisposodobom te je samo rekao kako mu se čini da misionar govori istinu i da jednako piše u njegovim knjigama.¹²

Drugi put je Kašić s pratiocima posjetio nekoliko katoličkih kuća. Stanovnici su pomislili da su posjetioci Turci pa su se žene i djeca počeli sakrivati po kućama. Kad je misionar uzviknuo ime Isusovo i napravio znak križa svi su radosni istrčali pred njih. Misionari su imali samo toliko vremena da ih ukratko pouče kako se križa te moli Oče naš, Zdravo Marijo i Vjerovanje. Svima su poklonili blagoslovljena raspela, koja su ljudi primili na koljena i zamolili od njih pokojni Agnus. Misionari ih nisu imali kod sebe pa su im obećali poslati po kočijašu. Kada su odlazili, svi su seljani klečali na koljenima. I u drugim su ih selima ljudi molili medalja, janjoša i slika, ali

su ih imali premalo za sve. Slike ili sličice nisu imale okvira pa bi ih misionar jednu ili nekoliko prilijepio na četvrtastu ploču i davao ljudima da ih objese u kući, te im je preporučio da svaki dan pred slikama izmole Oče naš i Zdravo Marijo. Često bi pozvao sakupljene vjernike da za svećenikom glasno ponavljaju na svom jeziku Oče naš, Zdravo Marijo i Vjerovanje, jer je opazio da narod tih molitava ne zna moliti kako treba. "Žalosno je", primjećuje Kašić, "vidjeti da nitko ne zna ispravno recitirati te molitve, zato smo tako činili i drugdje, i ako je u tim stvarima toliko neznanje, koliko će tek biti u drugim dogmama kršćanske vjere i u svetim sakramentima. Pravo je čudo da svi ti narodi nisu izgubili vjeru, budući da su sa svih strana okruženi hereticima, šizmaticima i da su pod turskim gospodstvom."¹³

Za drugog pohoda od 1618. do 1620. godine Kašić je također obišao krajeve u Srijemu, zapadnoj Slavoniji i Vojvodini sve do Temišvara. Često bi se zadržao u nekom mjestu i iz njega obilazio okolna sela. U Viljevu se npr. 1618. zaustavio oko dva mjeseca i posjetio 14 okolnih sela.¹⁴ I kasnije u istom stoljeću deseci hrvatskih misionara djeluju u misijskim postajama turskih područja u Beogradu, Pečuhu, Temišvaru, Karansebešu i drugim mjestima južne Ugarske, Slavonije, Bačke, Banata i Erdelja, gdje su godinama obilazili čitave krajeve, upravljali župama i poučavali narod, dijelili sakramente, podržavajući vjeru u siromašnih kršćana koji su živjeli u nemogućim uvjetima. Od najpoznatijih misionara koji po više godina s herojskom revnošću djeluju u tim krajevima spominju se imena: Marin Dobrojević (de Bonis), Marin Drago, Jakov Tugolin, Petar Sotić, Ignacije Tudišević, Matej Vodopija, Ivan Horvat, Nikola Blašković, Jakov Mikalja, Antun Ranzi i Gašpar Gorijan.¹⁵

12 Kašićevo izvješće iz Beograda od 15. VI. 1613., objavljeno u *Erdélyi és hódoltsági jezsuita missziók*, I/1, 1609-1616, Szeged 1990, 126-127.

13 Isto, 127-128.

14 B. KAŠIĆ, *Putovanja*, 75-85.

15 Usp. M. KORADE, *Hrvatski isusovci-misionari*, Zagreb 1991, 67-70.

U Dubrovniku od 1604. do smrti 1608. godine djeluje bivši papinski diplomat Aleksandar Komulović. Podučava kršćanskom nauku u katedrali, prateći nadbiskupa u vizitacijama ili sâm obilazeći okolna mjesta i otoke. Sa sobom je iz Rima donio puno katekizama, posebno svoj prijevod malog Bellarminovog katekizma, objavljenog prije dolaska (*Nauk karstjanski kratak*, Rim 1603), koje je dijelio po raznim krajevima. Tako u pismu od 22. siječnja 1605. piše da tisuću katekizama namjerava podijeliti u Splitu i Zadru kamo želi poći te moli da mu general za pratioca pošalje Šimuna Cedolina. Drugih tisuću primjeraka razdijelio je u četiri biskupije, ovdje u dubrovačkoj te poslao stonskom, kotorskom i barskom biskupu. Osim toga je poslao u Tursku (tj. Hrvatima pod Turcima) dosta svojih katekizama, nekoliko velikih Kanizijevih katekizama na ćirilici (tj. prijevod Šime Budinića, *Suma nauka hristianskoga*, Rim 1583), Budinićev prijevod direktorija za ispovjednike Juana Polanca (*Ispravnik za erei ispovidnici i za pokornih*, Rim 1582), i još neke druge, a nešto je ostavio za Dalmaciju.¹⁶ Nije poznato je li Komulović djelovao ili dolazio u srednju Dalmaciju, ali je vjerovatno svoje katekizme onamo poslao ili ih je dijelio Cedolino koji je sa Sicilije došao u rodni kraj i umro u Zadru početkom veljače 1606.¹⁷

Komulovićev rad u Dubrovniku nastavlja Kašić do svojega prvog putovanja u turske krajeve, a zatim ponovno dolazi u grad nakon drugoga turskog putovanja 1620. i ostaje do 1633. godine. Za to vrijeme često drži kratke misije od četiri dana u pojedinim mjestima Republike, koje u autobiografiji potanko opisuje. Došavši u neko mjesto, sabranom bi narodu ujutro služio misu, nakon toga održao propovijed, te bi s narodom pjevao lauretanske litanije u procesiji oko crkve i na kraju bi pozvao roditelje da popodne očevi dovedu dječake a majke djevojčice na pouku o temeljnim kršćanskim istinama. Za vrijeme toga svakodnevnog vjeronauka pater je s djecom i roditeljima pjevao "uobičajenim napjevom na dalmatinskom jeziku" Oče naš, Zdravo Marijo, Deset zapovijedi, Vjeronanje i lau-

retanske litanije. Župnicima je preporučivao da pouke i pjesme s djecom praktikiraju nedjeljom i blagdanom. Dijelio je svugdje svoje knjige koje je objavio prijašnjih godina.¹⁸ Osim razmatranja i života svetaca posebno je dolazilo u obzir njegovo izdanje malog Bellarminovog katekizma (*Nauk krstjanski kratak*, Rim 1717), kojeg se sačuvalo samo drugo izdanje (Venecija 1633). Na početku samog katekizma ispod naslova stoji: "da se može naučiti na pamet od sfrhe krstjanina i od zlamenja S. Križa". Prijevod je Kašić uz neke dodatke preuzeo od Komulovića i na kraju priložio nekoliko kratkih pouka (o ispitu savjesti, svagdanjim molitvama, za vrijeme vjeronauka) i molitve, te posebno pouke roditeljima za bolji kršćanski život, u kojima nekoliko puta naglašava važnost učenja kršćanskog nauka.¹⁹ (Vidi prilog, str. 115.) U to je vrijeme Kašić priredio svoj drugi katekizam o pripravi za ispovijed i pričest, *Zrcalo nauka krstjanskoga* (Rim 1631), koji je sigurno nastao iz njegovog iskustva u dubrovačkom kraju o potrebi takvih pouka.²⁰

3. U "OSTATCIMA OSTATAKA" BANSKE HRVATSKE

Kada su isusovci 1606. došli u Zagreb i otvorili školu, od početka su poučavali kršćanski nauk u gradu, najprije u crkvi Majke Božje, zatim od 1612. u gornjogradskoj župnoj crkvi sv. Marka sve do 1630., kada su ga prenijeli u svoju novosagrađenu crkvu sv. Katarine. Prvi kateheta kojeg spominju kronike bio je Ljudevit Lukarić iz Splita, nekadašnji misionar u Ugarskoj. Tih su godina katehete morali uložiti dosta truda u sakupljanje djece i organizaciju vjeronauka

16 Usp. T. TRSTENJAK, *Četiristota obljetnica katekizma Aleksandra Komulovića*, u: "Vrela i prinosi" 13(1982), 168-171.

17 Šimun Cedolino (1560-1606), isusovac iz Zadra, djeluje u Njemačkoj, Slovačkoj i Italiji. Usp. M. Korade, *Hrvatski isusovci-misionari*, 115.

18 B. KAŠIĆ, *Putovanja*, 117-136.

19 V. ŠTEFANIĆ, *Bellarmino-Kašićev "Nauk krstjanski kratak" po izdanju od g. 1633.*, "Vrela i prinosi" 12(1941), 38-68.

20 Usp. F. E. HOŠKO, *Negdašnji...*, 21-24.

jer u gradu još nije bilo pučke škole. Godine 1629. u katehezama u crkvi sv. Marka Nikola Krajačević (1582-1653) prvi put upotrebljava katekizam na kajkavskom. On je prijašnjih godina (1621-1623) djecu i odrasle poučavao u glavnim vjerskim istinama u Tkalcu, imanju zagrebačkog kolegija. U dnevnim poukama učio ih je uobičajene molitve i krunicu, dijelio Agnus Dei, sličice i druge pobožne predmete. Da bi narod lakše zapamtio sadržaj glavnih molitava Oče naš, Zdravo Marijo, Deset zapovjedi i drugih, složio ih je u stihovima i naučio pjevati po napjevima narodnih pjesama. Kasnije je te pjesme uvrstio u molitvenik *Molitvene knjižice* (1630) i lekcionar *Sveti Evangeliumi* (Graz 1651). U drugom sačuvanom izdanju *Molitvenih knjižica* (1640) on napominje da je po naredbi zagrebačkog biskupa Petra Domitrovića (+1628) objavio mali katekizam koji uglavnom sadrži uobičajene molitve a biskup ih je preporučio svome kleru kako bi se postigla jedinstvenost u moljenju. Taj je katekizam, objavljen očito za biskupova života, izgubljen, ali je vjerojatno bio kraća verzija "Katekizmuša detčinjeg" koji je Krajačević priložio *Svetim Evangeliumima*, te je s raznim izdanjima lekcionara oko jednog stoljeća važio za službeni katekizam u biskupiji. U njemu autor ne slijedi poznate priručnike Kanizija, Bellarina i drugih, već ide vlastitim putem i prilagođava ga tadašnjim domaćim potrebama. On najviše govori o glavnim molitvama, zatim o temeljnim kršćanskim istinama i na kraju dodaje moralne pouke o popravku života, obrani od grijeha i sl. U tekst umeće posebne upute na latinskom jeziku za župnike i vjeroučitelje o tome kako će određene teme razraditi i proširiti.²¹

Od prvih godina patri iz zagrebačkog kolegija obilaze razne krajeve u kratkim ili duljim misijama, u kojima redovito poučavaju u katekizmu. Kasnije takve pohode nastavljaju isusovci iz varaždinskog i riječkog kolegija. Zalaze u utvrde, vojne tabore, gradove i razna sela uz tursku granicu, koja su najčešće bila materijalno i duhovno zapuštena bez redovne pastoralne službe. Češće su misionari dolazili u Karlovac, gdje je Petar Ljubić 1621. obratio od

protestantizma krajiškog zapovjednika Vu-ka Krstu Frankopana, pa ih je on i kasnijih godina često pozivao. Redovito su se zadržavali po nekoliko tjedana, a ponekad i po dva do tri mjeseca, djelujući u gradu i okolnim selima. Ljubićev je pratilac, brat pomoćnik Slovak Jan Spišak god. 1621. podučavao djecu i odrasle kako se ispovijeda i čini znak križa jer mnogi ni toga nisu znali. Nekoliko su puta dolazili misionari u Karlovac 1647. godine te propovijedali i držali kateheze vojnicima. Svaki put je silan svijet pristizao iz okolnih mjesta pa su postavljene straže na gradska vrata koje su pazile da u grad ne uđe previše ljudi, a konačno su morali zatvoriti vrata da prevelika gužva ne ometa pouke. Misionari su predavali vjeronauk i dječacima, koji su pozorno slušali premda su pouke znale trajati po dva sata. Ugledne gospođe slale su na pouku i svoje odrasle kćeri i sluškinje.

U Koprivnici je 1649. na katehetsku poduku dolazilo toliko djece da ih se u onom kraju nikad nije vidjelo toliko zajedno. Dolazili su mališani iz raznih sela polugoli i bos, a nisu im smetali ni dug put ni oštra zima (oko Božića). U Križevcima je narod molio svagdašnje molitve u različitim varijantama. Zato su misionari 1658. uveli običaj da se u crkvi na glas moli krunica, te da župnik glasno moli prije i poslije propovijedi kako bi narod ispravno naučio uobičajene molitve. Za mladež su ostavili župniku mnoštvo pobožnih predmeta. Sljedeće su godine u istom gradu uveli kateheze prije i poslije propovijedi, što je župnik poslije nastavio. Tako su kršćanski nauk mogli učiti osim mladeži i odrasli pa i starci. God. 1656. u Petrinji su se vojnici natjecali tko će bolje odgovarati iz vjeronauka i dobiti nagradu. Kako je crkva uvijek bila puna vojnika i drugih ljudi, djeca nisu imala mjesta pa su se stiskala ispod prozora s vanjske strane da bi čula propovijedi, a bila su slabo odjevena.

Misionari su raznim svečanostima nastojali razveseliti i potaknuti mladež za vri-

21 Usp. M. VANINO, *Isusovci*, I, 323-327; F. E. HOŠKO, *Negdašnji...*, 30-34.

jeme svojih pohoda. Tako se u više navrata spominju kazališne predstave, za koje su sami uvježbali dječake i mladiće, a priređivane su ili na kraju misija ili uz neki blagdan. U Karlovcu ih je bilo nekoliko za koje izvori spominju i tematiku, kao na Veliki petak 1646. o tome kako se duša, sapeta o okove grijeha, pokajala i obratila Bogu. Na isti dan 1647. godine izvedena je drama o Izaku Novoga zavjeta, tj. Kristu koji se po Očevu nalogu popeo na oltar križa. Sljedeće je godine izvedena drama slične tematike: "Isus na križu kako ga oplakuje njegova sveta Majka i nebesnici, a jedino mu se grješnik ruga i smije", a 1649. za Tijelovo izvedena je drama nepoznata sadržaja. U Đurđevcu, utvrdi uz tursku granicu gdje se ljudi nisu usudili izaći na polje bez oružja, izveden je iste godine prije vjeronauka komad "Pozdrav anđeoski", vjerojatno u stihovima i s kostimiranim izvođačima koji su se posebno svidjeli gledateljstvu. Kazališna se predstava spominje i na kraju misija 1670. u Legradu.

Najpoznatiji misionar toga vremena u Hrvatskoj, Juraj Geiler (1615-1681) iz Novog Mesta,²² uveo je 1649. u Karlovcu običaj da se u neke dane u crkvi pjevaju litanije imena Isusova i lauretanske, te druge molitve na prikladne napjeve, kako bi narod naučio molitve. Misionari su puk učili glasno moliti Gospinu krunicu u crkvi u dva kora, jer su tako mogli usvojiti vjerovanje i ostale glavne molitve. Kada bi im u obilasku raznih sela ponestalo sličica i drugih predmeta, misionar bi okupio narod iz raznih zaselaka u zamračenu prostoriju i izvodio neku svjetlosnu predstavu pomoću prizama i zrcala. Najčešće bi se pritom služio trobridnom prizmom, kojom bi hvatao sunčanu zraku i prenosio je na zid, pa bi tako - stvarajući umjetne dugine boje - dočaravao ljepotu neba i vječnog spasenja. Ili kada bi djeci govorio o Božjoj velikodušnosti i dobroti, poveo bi ih napolje i opširnije tumačio kojim se putem i kojim sredstvima dolazi do blaženstva. Djeci i odraslima više su se sviđale ovakve skromne predstave nego pobožne sličice i drugi predmeti koje su im obično darivali. U Koprivnici je 1649. jedan misionar izra-

**NAUK BOGOMILI
KOJI BI OCI I MATERE U KUĆAH SFOJ-
JEH IMALI ČINITI DA SE OBSLUŽI**

1. Sfak, netom ustane iz odra, ima učiniti dostojnu čast Gospodinu Bogu zahvaljujući mu za dobročinstvo od stvorenja i sahranjenja prikazujući mu se vas njegovoj sfetoj volji i odlučujući nikad ga ne uvrijediti. Promisliti će još malahno zapovijedi Božje ili smrtni čas ili što god drugo korisno duši sfojoj po sfijetu od oca duhovnoga.

2. Prije nego ide leći ima sfak iskusiti sfijest sfoju kajuci se i bojeći se, ako nađe, da je sagriješio Gospodinu Bogu, i odlučujući krepko, da će biti bolji.

3. U petak, sfi zajedno rijeti će korunicu od pet rana Gospodina našega, a u subotu letanije Gospine, i sfaki dan.

4. Tko se jurve pričestuje najmanje jednom na mjesec, ispovjedišu se pričestivati će se.

5. Sfak da nauči nauk krstjanski ili najmanje stvari potrebne.

6. Sfak se ima uklanjati od igara, od razbludnosti, od komedija, od zle družine, od zlijeh riječi, od psovača, od kletava, od zakletava, od laža, od tračenja, od zloglasenja, od privarenja i od držanja tuđijeh stvari.

7. Da se govori od stvari duševnijeh; da se imenuje s časti Jesus i Marija; da se hvali često i blagosivlja Gospodin Bog; da se začinaju pjesni sfete, a ne isprazne.

8. Da ne drži ni štiti nitko pisma bludna, nego da bude drago sfakomu i često slišati pisma duhovna.

9. Sfikolici da su veoma devoti B. Djevice Marije, Anđela sfoga stražanina i sfeca sfoga branitelja od kuće. Činiti će na čast njih koj god pokoricu telesnu, utječući se k Gospodinu Bogu i k njima u sfijeh potrebah sfojijeh.

10. U dnevi sfečane nastojati će na molitvu, slišati misu, Božje oficije, pripovijedanja, nauk krstjanski, pohoditi crkve i ospedale.

11. Sfaki dan mogući ima se viditi misa bogoljubno i govoriti ili oficije ili korunica ili dio od rozarija B. Gospe ili što god drugo bogomilo i kako dobar krstjanin dobra djela čineći.

12. Ima biti upisan ili u družbu od sfetoga rozarija ili u komu skupu drugomu priblažene Djevice Bogorodice za sfoju veću pomoć duhovnu.

13. Sfak ima nastojati, da se sinovi i kćeri njih odhrane dobro i pošteno u sfetom strahu Božjemu i da nauče nauk krstjanski.

14. Ima sfak činiti pokore, molitve i stvari neobičajne po sfjetu razboritomu i spametnomu sfoga oca duhovnoga, da ga hudoba ne privari prilikom od dobra djela.

Slava Bogu

(B. Kašić, Nauk krstjanski kratak, Rim 1633, str. 79-82, izd. u V. Štefanić, Bellarmino-Kašićev "Nauk krstjanski kratak" po izdanju od g. 1633. "Vrela i prinosi" 12 (1941) str. 67-68.)

dio božićne jaslvice za crkvu, koje su u kolonama dolazili gledati iz čitavog kraja.

Donosimo samo nekoliko primjera iz teškoga misionarskog rada u selima uz tursku granicu. Nikola Galović (1614-1684), iz varaždinskog kolegija, poučavao je u korizmi 1665. godine pastire u križevačkoj županiji. Budući da su živjeli daleko od naselja, rijetko bi dolazili u crkvu pa nisu gotovo ništa znali o vjerskim istinama. Sakupio bi ih u nekoj kolibi i pripremao za ispovijed i pričest do kasno u noć. Kad bi ih poučio u jednom mjestu, otišao bi u drugo i tako redom. Ljeti je nastavio poučavati po selima uz tursku granicu. Na molbu grofice Zrinski poučio je temeljnim vjerskim istinama skupine dječaka i djevojčica koje je nedavno njezin muž, ban Nikola Zrinski, oslobodio iz turskog i tatarskog ropstva. Neka od te djece nisu znala ni svoga imena. Poučio je u vjeri i nekog Ciganina koji je prebjegao Zrinskom, ubivši prije toga nekoliko turskih vojnika. Kada je teško obolio, zamolio je da bude kršten.

Sela uz sjevernu tursku granicu, koja dugo vremena nisu imala župnika, obilazio je Geiler 1668. i 1669. godine. Posebno je djelovao u selima u Međimurju u koja su posljednjih godina krajišni časnici naselili bjegunce iz Bosne. Nalazila su se usred šume koja su dijelila turske i hrvatske pogranične utvrde. Misionar im je tri puta na dan držao pouke o kršćanskom nauku i molitvama pa su ubrzo nadoknadili zaostatak u vjerskom znanju. Nagovorio ih je da sagrađe crkvicu koja je svečano otvorena na blagdan sv. Šimuna i Tadeja. Dijelio je ljudima mnoštvo krunica, koju su od tada molili ne samo u crkvici, nego i putem i u kući. I sljedećih je godina isti misionar zalazio u isti kraj i pribavio mnoge stvari za crkvicu i

župnike. God. 1670. Geiler je s jednim pratiocem djelovao među Hrvatima u selima preko Drave i oko Kanjiže. Tu su primalje i licencijate, tj. svjetovnjake koji su s crkvenim odobrenjem obavljali neke župničke službe tamo gdje nije bilo župnika, poučavali kako treba ispravno krstiti djecu. Velike su napore ulagali da usade vjerske istine pastirima i seljacima razasutim po šumama i širokoj ravnici prema turskoj granici. Kako bi narod potaknuli na učenje kršćanskog nauka, razdijelili su oko 3000 raspela velikih jedan pedalj, skoro toliko kipića Bl. Djevice, na stotine krunica, sličica i drugih pobožnih predmeta.

Od misionara iz riječkog kolegija, koji su u to vrijeme djelovali u Istri i Senjsko-modruškoj biskupiji, spominjemo samo dva pohoda Antuna Ranzija (1597-1648), koji je nekad bio misionar u turskim krajevima. Godine 1641. djelovao je među uskocima koji su oko 1632. prebjegli s turskog područja i nakon mnogo lutanja naselili se nedaleko Ledenica i Senja. Narod divlji i prkosan gotovo ništa nije znao o vjeri pa su sami sebe nazivali "šumskim kršćanima". Zato su neki od njih pozvali misionara da ih pouči vjeri i uputi na stazu kršćanskog života. Sljedeće je godine Ranzij s jednim drugom držao misije u Smokvici, u kojoj je bilo odraslih koji se nikad nisu ispovjedili ni pričestili. Misionari su propovijedali i katehizirali po više puta na dan i na kraju je preko 70 dobro poučenih odraslih i djece primilo sakramente.²³

22 Usp. M. KORADE, *Isusovci*, 71-74.

23 M. VANINO, *Misijska izvješća XVII. i XVIII. vijeka*, "Vrela i prinosi" 1(1932), 106-182; 2(1933), 53-102.